

Chamík János családjának *Kanik* a közösségben használt családi neve. Ez a család (az apa cipész) hivatalosan *Havasi*-ra változtatta a nevét. Nyilván azért, mert a közösségtől kapott névalaknak pejoratív jelentése is van. Egészen bizonyos, hogy a közösségtől nem ragadvány- vagy gúnynévként kapták a *Kanik* nevet.

Összefoglalva: Dolgozatomban azt akartam igazolni, hogy nemcsak hivatalos névváltoztatás létezik, hanem olyan is, amely a hivatalos nyilvántartásokban nem szerepel; csak a közösség, mégpedig a lakóközösség, illetve a nevet viselő személyt ismerő közösség használja. E nevet a közösség adta, számos esetben olyan nevet adott, amelyet népetimológiával keletkezett névalaknak kell tekintenünk.

Ezeket a nem hivatalos névváltoztatásokat érdemes lenne országosan összegyűjteni, rendszerezni, tipizálni több okból is. A bemutatott példák közül is lehet következtetni arra, hogy ezeknek a közösségtől kapott, többnyire a név viselője által elfogadott, nem ragadvány- vagy gúnyneveknek megvan a sajátosságuk, típusokba sorolható névalakok. Ezzel csak gazdagodhatna a névtudomány, hiszen választ kaphatnánk néhány olyan kérdésre is, ami a közösségi névadást illeti.

OROSZ BÉLA

Zala megye XVIII. századi népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)

Amikor Zala megyében az élő hely- és személynevek összegyűjtése és feldolgozása után (I. Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964.; ÖRDÖG, Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973.; UŐ., Zala megye helységneveinek rendszere. Bp., 1980., 1981.; BENCZÉNÉ NAGY ESZTER–FÜLÖP ISTVÁN–MARKÓ IMRE LEHEL, Zalaegerszeg utcanévei. Zalaegerszeg, 1977.) a névtudomány területén tovább kívántunk munkálkodni, akkor a népi állatnevek rendszeres gyűjtése, továbbá az időközben Zalához visszakерült Keszthely és környéke földrajzi neveinek az összegyűjtése és adattárba való szerkesztése mellett (I. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. Bp., 1986.) a történeti hely- és személynevek felé kellett fordulnunk. Markó Imre Lehel befejezte a ZMFN. I. kötetének kiegészítéseként 260 település XIX. századi földrajzi neveinek gyűjtését, és ez a fenti mű III. köteteként várhatóan 1987-ben meg is jelenik. Magam pedig kilenc évvel ezelőtt a történelmi Zala megye XVIII. századi személyneveivel kezdtem el foglalkozni.

a) A tridenti zsinat (1545–1563) a régi katolikus szokást, az egyházmegyei püspöki látogatást (*canonica visitatio*) azért is szorgalmazta, mert a katolikus restauráció egyik fontos eszközének tekintette. V. Sixtus pápa 1585-ben megjelent „*Romanus Pontifex*” kezdetű konstitúciójában ugyan már elrendelte a vizitációkat (vö. VANYÓ TIHAMÉR, Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma, 1933. XII. 1.), de nálunk a török uralom ezt csak részben tette lehetővé. Az első, az egész országra kiterjedő látogatást csak a XVIII. század derekán, Mária Terézia 1745. december 8-án kelt pátense alapján tudták elvégezni, amit gyűjtőterületemen, a veszprémi egyházmegyében Padányi Bíró Márton püspök a lakosság név szerinti összeírásával kapcsolt össze. A püspökség területén fek-

vő 499 települést a vizitátorok — egyházi és világi előjárók — öt év alatt járták be 1746-tól 1750-ig.

b) Forrásműveim kisebb részben az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, illetőleg az azokhoz készült névsorok (*Visitatio Canonica Districtus Zaladiensis* 1746. 385 p., 177–310 üres; *Visitatio Canonica Districtus Szala-Egerszegiensis. Conscriptio opus* 1748. 1166 p.; *Visitatio Canonica Districtus Keszthely[iensis]* 1748. 392 p.; *Visitatio Canonica Districtus Wesprim[iensis]* 1747. 646 p.; *Visitatio Canonica Districtus Tapolca[iensis]* 1745. 546 p.), nagyobb részben a népességösszeírások, a conscriptio animarumok névanyaga (*Conscriptio Animarum Districtum Wesprim[iensis] et Keszthely[iensis]* 1745. 626 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis]* 1746. 317 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa[iensis]* 1757. 750 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis]* 1757. 758 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Wesprim[iensis]* 1757. 718 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa[iensis]* 1767 [1769]. 356 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa[iensis]* 1771. 726 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Keszthely[iensis]* 1771. 411 p.; *Conscriptio Animarum Districtus Tapolca[iensis]* 1771. 424 p.; *Conscriptio Animarum Districtum Palota[iensis] et Wesprim[iensis]* 1771. 616 p.). E fenti 15 kötet 8704 folio lapján valamivel több mint 220 ezer személy neve szerepel. A canonica visitatiók névanyagát a vizitátorok (a főesperesek) írták össze településenként házról házra haladva 1745 és 1748 között, a népességösszeírásokét pedig a plébánosok, ugyancsak településenként és házanként. A kétfajta összeírás legtöbb pontjában megegyezik ugyan, de a népességösszeírások teljesebbek, mert nemcsak a katolikusokat, hanem a más vallásúakat (reformátusokat, evangélikusokat, zsidókat, görögkeletieket) is számbavették nagyjából a következő szempontok szerint: a ház sorszáma, a családfő, a feleség, a gyermekek, a szolgák stb. neve és életkoruk. Fel van tüntetve az is, kik gyónnak, kik bér-málkóztak, kik élnek vegyes házasságban, kik a konvertiták, ezeket melyik plébános és hol térítette vissza a katolikus egyházba; kik az apostaták. Mindezek mellett az iparosoknál pontos foglalkozásukat is odaírták (kovács, ács, mészáros, takács stb.). A pásztorok neve után azt is jelezték, községi vagy uradalmi kanász, csordás-e az illető. A nemesek neve elől — a kor szokásának megfelelően — nem maradhatott el a „nobilis” megjelölés, ugyanígy a házas zsellér neve elől sem az „inquilinus”, illetőleg a házatlan zsellér esetében a „subinquilinus” társadalmi helyzetre utaló minősítés. A szabadosokat „agilis” szóval jelölték, a haszonbérlők „arendatarius”-ként vannak felvéve, a taksások meg „mercenarius”-ként. A jöttmentek neve után ott áll a „pereg-rinus”, a koldulásból élőké után pedig a „mendicus”. Nemcsak a felekezetet jelölik, hanem a vallás iránti közömbösséget is (indifferens). A nem magyarok, illetőleg a kö-zelmúltban hazánkba települtek nációját is feltüntetik (germanus, italus v. italicus, zingarus). Az urahagyott asszony neve után a „maritus ejus aufugit”, a valakivel vad-házasságban élő neve után meg a „concubina adultera non uxor” megjelölés olvasha-tó. Mindezek mellett szinte következetesen jelzik a gyermek serdületlen (impubes) vagy serdült (pubes) voltát. A vegyes házasságban született gyermekek és felnőttek esetében arra is kitérnek az összeírók, hogy ki volt a katolikus, az apa vagy az anya. Nem hagyták említetlenül az esetleges szellemi és a testi fogyatékos-ságot sem (de-mens, fatuus, mutus stb.).

A 15 összeírásból, illetőleg vizitációból 10 Padányi Bíró Márton püspöksége

idején (1745–1762) készült, 5 meg Koller Ignác kormányzása alatt, aki csak a lakosságot íratta össze plébánosaival, egyházlátogatási jegyzőkönyvek nem maradtak utána. (A Padányiéhoz fogható *canonica visitatio*t majd csak Bajzáth József püspök [1777–1802] végez, de látogatásaihoz népességösszeírások nem készültek.)

c) A veszprémi püspökség 1777-ig, az egyházmegyék Mária Terézia korabeli át-szervezéséig kezdetben nyolc, majd kilenc főesperesi kerületet foglalt magába: a budait, a székesfehérvárit, a veszprémit, a tapolcait, a keszthelyit, a zalaegerszegit, a segesdit és a kaposvárit, majd később, 1757-től a zalaegerszegiből kivált kanizsait mint kilencediket. Zala megyéből a Nagykanizsa–Keszthely– a Balaton-part–Alsó-örs–Szegevár–Zalavég–Zalalövő–Nova–Nagykanizsa közé eső terület 305 települése (mezőváros, falu és puszta) tartozott a veszprémi püspökség fennhatósága alá. A többi a zágrábi egyházmegye területére esett. Ezekben, valamint az adattárba felvett akkor Somogy megyei Szentmiklóson, Liszón és Miháldon 1745 és 1771 között 793 összeírás készült; a települések közel kétharmadáról egy (88) és három (96), egyharmadáról pedig kettő (52), négy (50), öt (19) és hat (3).

d) Adattáramban a különböző évekből való rovatolt összeírások falvanként (de nem rovatolva) időrendben követik egymást. A kutatópontok neve a település XVIII. századi, de mai helyesírású alakja, alatta gömbölyű zárójelben pedig a mai hivatalos név. Ha az elmúlt két évszázad alatt a falu vagy a puszta lakatlanná vált, illetőleg beolvadt, akkor azt is jelzem, hogy melyik település bel- vagy külterületén található. Itt kellett feltüntetnem azt is, hogy az illető települést ma Veszprém megye területén találja a kötet használója. A településnévnek az összeírásokban előforduló alakjai után az 1773-ban készült „*Lexicon universorum Regni Hungariae locorum, populosorum etc.*” c. mű helynévadata következik, majd Korabinsky (1786), Vályi (1796–99), Tomasich (1792), továbbá Lipszky (1808) és Fényes (1851) névhasználatán át 1873-ig, az első magyar hivatalos helységnévtárig kísérem nyomon a településnév változásait.

Az összeírások élén álló kérdéseket betűhíven közlöm: *Pl. Nomina et Cognomina hospitum totiusque Familiae Domesticae; eorum aetas; Confessi et Confessionis capaces; Confirmati; Vidui et Viduae; Puberes et Coelibes; Disparis Religionis.* Ezek után már maga az összeírás következik.

e) Mivel a vizsgált időszak *v a l a m e n n y i* Zala megyei népességösszeírását, mint fentebb említettem, településenként és időrendben teszem közzé – azaz kivésem őket a források eredeti helyéről –, szükségesnek látszott a latin nyelvű egyházlátogatási jegyzőkönyveknek, valamint a népességösszeírásoknak az egyéb, nem személynévi anyagát is függelékben közzétenni úgy, hogy a lapszámoknak a margón való feltüntetésével a *canonica visitatio*k és a *conscriptio animarum*ok *e r e d e t i* rendje könnyűszerrel visszaállítható legyen. Az egyházlátogatási jegyzőkönyveket várhatóan elsősorban a történészek fogják tanulmányozni, de számos tanulsággal szolgálhatnak a névkutatók számára is, mivel a kérdések között ilyenek is szerepelnek: mi az anyaegyház és a leányegyház patrónusának címe, a védőszent neve; az egyházmegye jelölte-e ki, vagy pedig jámbor választás révén vétetett fel; milyen könyvei vannak a plébánosnak; vezeti-e különböző anyakönyveket (keresztelést, esketést, halottit); milyen nemzetiségűek és nyelvűek a plébánia területén lakók; stb. Ugyancsak a függelékbe kerülnek a különböző statisztikák, amelyeket az összeírók az 1745. évi de-

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG
FŐSPERESI KERÜLETEI
1745 – 1748-BAN

cember 8-i királynői pápens, illetőleg püspöki rendelet szerint állítottak össze filiánként és anyaegyházanként.

f) A magyar, latin és német nyelvű Bevezetőben a források keletkezésének történetét, továbbá a közzététel módját, az adattár használatának az útbaigazítását találja az olvasó. Ugyancsak itt adom meg e három nyelven a rövidítésjegyzéket is, valamint annak a latin nyelvű szójegyzéknek a magyar és német nyelvű megfelelőjét, amelynek segítségével a *n é v t á r* a latinul nem olvasók számára is teljes mértékben használható lesz.

A Bevezető után az Adattár 308 településének a házak szerinti névsora következik a már korábban említett adatokkal együtt. Az egyazon település különböző korú névsorai pedig időrendben követik egymást.

A 793 névsor után a 15 Appendix áll. A kivett névsorok helyén a lapszám után szögletes zárójelben a település általam adott sorszámát és nevét közlöm. Az egész művet pedig személy- és helynévmutató zárja.

A családnevek mutatójának ortográfiája teljesen megegyezik az adattáréval. A kétszeres törtszám számlálója a település általam adott sorszáma, első nevezője az összeírás ugyancsak általam adott sorszáma, második nevezője pedig az összeíró által adott házszám. Ezzel az eljárással a családnevek és a helységnevek nyelvjárástörténeti és helyesírástörténeti felhasználása is lehetővé válik.

A keresztnéveket külön mutatózom. Ezek egy-két ritka kivételtől eltekintve a forrásokban latinos alakban szerepelnek, a néhány magyar kereszt- és becézőnévvel pedig a következőképpen járok el:

Julcsa I. Julianna

JULIANNA *Julcsa* 19/6/3... *Julianna* 2/9/1... *Julyi* 3/53/32

Julyi I. Julianna

Az Appendixben előforduló személy- és helynevekre a kétszeres törtszámok után kurzívval szedett lapszámmal utalok.

g) Noha az itt bemutatott adattár alapján készülő XVIII. századi zalai személy-név-monográfia vizsgálati szempontjai főbb vonalaiban kialakultak, ezeknek bemutatására a szűkre szabott időkeret miatt most nem vállalkozhatom (de l. tőlem A patikanevek keletkezésmódjai. MNyTK. 160. sz. 253–9; A puszta helynevekből keletkezett családnevek kérdéséhez. Nyr. CVI, 484–6; A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. MNyTK. 170. sz. 201–22; A készülő XVIII. századi zalai személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. A magyar nyelv rétegződése. Bp., 1988. II, 729–35).

ÖRDÖG FERENC

„A hetési Piku” és társai

(Személynevek mint táj- és típusjelölők)

1. A *Piku* névre, a *Miklós*-nak erre a sajátos becézőjére mintegy harminc évvel ezelőtt figyeltem fel, amikor adatokat gyűjtöttem ahhoz a kis összefoglaló dolgozathoz, amely ikerítéssel alakult becézőneveinket tekinti át. Magában a dolgozatban (NéprNytud. II, 47) a *Piku*-t olyan sajátos ikerítéses becézőnek minősítettem, amely